

Végül 54 tételből álló Irodalomjegyzék (266–268) segít tájékozódni a kötetben előforduló bibliográfiai utalások (pl. Дульзон 1966: 126, stb.) feloldásában.

A szóanyag szócikkekbe szerkesztését igen gondos szövegkritikai, lexikai, ill. nyelvtani elemzés előzte meg, ennek következtében a szójegyzék rendkívül megbízhatóan használható vitás kérdések perdöntőjeként: pl. az eddig csak a tazi szölkupból adatolt EW 137 *mirtj-* 'auszahlen', KH 344 *mirtjo* 'уплатить' (vö. *mír* 'ár, érték') denominális igeképzőjének Psk. **ča-* formában való rekonstruálásához: GH 118 *мерци-* 'отплатить', az EW 37 *eti-* 'irgendeine Stimme geben', KH 127 *žyjo* 'кричать (об олене)' Psk. **žčča-* denominális relatív tőige formában való rekonstruálásához: GH 217 *мъчъжу-* 'гремять, выть, дохнуть, звонить, трубить', vagy a CL 96 Tschl. 00 *tjaktembang* 'schnell' Psk. **tak-ča-* alakú azonosításához: GH 206 *čakču-* (*takča-*) 'торопиться' stb., stb.

Néhány apróbb figyelmetlenség (pl. az, hogy a szójegyzékből (165) kimaradtak az A-43 lsg *саньсын* 'на возу' és az A-43 lat *саньдомы* 'къ саням' adatok) sem ront le semmit annak értékéből, hogy az eddig nehezen hozzáférhető Grigorovskij források Helimskij alapos munkája eredményeként közkinccsé váltak, s ezzel a szerző a szölkup lexikográfia egyik régi adósságát törlesztette.

JANURIK TAMÁS

Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium

Összegegyítette, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Moravcsik Gyula. Akadémiai Kiadó Budapest 1984. 364 l.

Az a terület, amelyet a magyarság a honfoglaláskor birtokába vett, dél felől jó ideig határos volt a bizánci birodalommal. A magyarság és Bizánc között hat évszázadon keresztül szoros kapcsolatok szövődtek. Ezekről a kapcsolatokról a bizánci írásos emlékek egész sora tudósít. A magyarságra vonatkozó bizánci forrásrészletek fontosságára már egymaga az a tény is kellően rávilágít, hogy egyikükben, mégpedig Bíborbanszületett Konstantin császár (ur. 912–959) művének 40. fejezetében maradt fenn csupán a hét magyar törzs (*Nyék, Megyer, Kürt és Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszzi*) neve, amely olyan nagyszámú helységnevünkben él tovább mind a mai napig. De azt is csak egyetlen, bizánci forrásból, Ióánnész Kinnamosz 1180–1183-ban írott történeti művének 17. fejezetéből tudjuk adatszerűen igazolni, hogy a magyar *úr* főnév régi jelentése 'királyi herceg, trónörökös', a magyar trónörökös címe *urum* (*Ουροδου*), azaz *urum* volt. S e magyar méltóságnév nyomot hagyhatott magában a bizánci görög nyelvben is. Amikor I. (Komnénosz) Mánuel bizánci császár 1163-ban eljegyezte Mária nevű leányát III. István magyar király kiskorú öccsével, a későbbi III. Bélával (ur. 1172–1196), a magyar *Béla* nevet *Alexiosz*-ra változtatta, s a gyermeket *deszpótész*-nak kiáltotta ki. (L. Ióánnész Kinnamosz művének 19. fejezetét.) Moravcsik Gyula kutatásaiból tudjuk, hogy a kijelölt trónörökös korábban nem viselte Bizáncban a *δεσπότης* címet, s lehetséges, hogy azt a magyar *urum* mintájára alkották meg. Ez esetben tehát egy magyar szójelentés szolgálhatott indítékul egy bizánci görög szójelentés kialakulásához, tehát magyar hatásra létrejött tükörjelennel lehet dolgunk a bizánci görögben.

Hunfalvy Pál már 1885-ben felvetette egy olyan „Chrestomathia Byzantina” tervét, amely magában foglalná a bizánci íróknak a magyarokról és a török népekről szóló híradásait. E nagy feladat elvégzését a magyar bizantinológia nemzetközileg is kimagasló tudósa, Moravcsik Gyula (1892–1972) vállalta magára. Az 1958-ban második, átdolgozott kiadásban is közzétett „Byzantinoturcica” (Berlin, 1958) című német nyelvű munkájában összegegyítette a török népek egész körére vonatkozó bizánci történeti forrásadatokat. Voltaképpen e munkáját egészíti ki „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” (a továbbiakban: BizForr.) című, most ismertetésre kerülő munka, amely nemcsak ismerteti a magyar vonatkozású bizánci forrásrészleteket, hanem meg is szövegezi, azaz görög eredetiben és magyar fordításban is közli őket.

Az alkotójának halála után tizenkét évvel közreadott BizForr. nemcsak az Árpád-kor alatt, tehát 1301-ig készült forrásrészleteket öleli fel, hanem a későbbieket is, ha azok az Árpád-korra vonatkoznak. Az elbeszélő forrásokon (monográfiák, krónikák, hagiográfiai munkák) kívül beszédek, levelek, alkalmi költemények, hadtudományi művek, feliratok, oklevelek, rendeletek, zsinati akták, alkalmi feljegyzések stb. is helyet kaptak benne.

Moravcsik Gyula halálakor, 1972-ben a BizForr. mintegy háromnegyed részben készen állt. Készen volt a szövegek összeválogatása és megállapítása, a kritikai apparátusok és a fordítások nagy része, megvoltak a bevezetések, a szövegekhez írott magyarázó jegyzeteknek pedig mintegy a fele. A kézirat gondozóira, Ritoók Zsigmondra és Kapitánffy Istvánra maradt a feladat, hogy a munkát bevégezzék. Mindketten Moravcsik Gyula tanítványai. Saját szavaik szerint a kézirat befejezésével és sajtó alá rendezésével is „köszönetüket és tiszteletüket kívánták leróni egykori mesterük iránt, s . . . egyben az olvasótól azt kérik: ami jót talál a munkában, azért a halott mestert dicsérje, ami hibát, azt tanítványainak rója fel” (BizForr. 5).

A magyar nyelvtörténet kutatói mindaddig az ÓMolv.-ben találhatták meg összegyűjtve a három legfontosabb magyar vonatkozású bizánci görög emlék (Bíborbanszületett Konstantin, a Veszprém-völgyi apácák görög nyelvű adománylevele, Ioánnész Kinnamosz) szövegét, a magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékeinek szavankénti feldolgozása pedig Gyóni Mátvás monográfiájában (Gyóni: GörFeljSz.) volt fellelhető. A BizForr. most kezükbe adja a teljes eredeti szöveganyagot a legmegbízhatóbb források alapján, pontos magyar fordítással és szakszerű jegyzetekkel ellátva.

A BizForr. szövegeiben előfordul néhány olyan földrajzi név, amely a történelmi Magyarország területére vonatkozik, de sem olvasata, sem pedig lokalizálása nincs megállapítva. Bíborbanszületett Konstantin említ egy *Τούτης* (BizForr. 48) nevű folyót, amelyet a temesközi Begával vagy Berzavával szoktak azonosítani (Ortvay: Vízr. 1: 280; Melich: HonfMg. 320; Györffy: MEIHonf. 213). Gyóni (GörFeljSz. 138) a folyónevet ismeretlen eredetűnek tartja. Ez a véleménye a BizForr.-nak (48) is. — Ioánnész Kinnanosz 1180–1183-ban írott történeti munkájában szerepel egy *Τέμπος* nevű helység, amely más forrásból nem ismeretes. Gyóni (GörFeljSz. 132) a Duna és Harámvár között keresi, és megfejtetlenül hagyja. A BizForr. (197) szerint a helység „alkalmasint a Duna jobb partján” feküdt. Ugyanebben a forrásban fordul elő egy *Τεμισης*-nek hívott délmagyarországi hegy. Gyóni (GörFeljSz. 131) az ómagyar *Temis* 'Temes' folyónévnek -ης görögösítő végződésével ellátott alakjának tartotta, de a hegyet magát nem is igyekezett lokalizálni. A BizForr. (208, jegyzet) ekként nyilatkozik: „A Temises hegy ismeretlen. Neve a Temes folyóra emlékeztet, s az itt leírt események színhelye valószínűleg a Bánság.” — A bizánci forrásokban gyakorta előforduló *Φραγγοχώριον* 'Szerémség' (BizForr. 268, 270, 275, 303, 305, 329, 330) tkp. értelme 'frank vidék'; vö. bizánci görög *φράγγοι* [többes sz.] 'német frankok, németek; itáliai frankok; normannok; franciák' (Moravcsik Gyula: EtSz. 2: 514 *Fruskagora* a.) és *χώρα* 'vidék', *χωρίον* 'hely, helység'. A név szorosan összetartozik a Fruska Gora déli nyúlványainál fekvő Mandjelos helység régi magyar nevével, *Nagyolaszi*-val (l.: EtSz. 2: 513 *Fruskagora* a.; FNESz. 225 *Fruska Gora* a.). Gyóni (GörFeljSz. 140) arra mutat rá, hogy Nagyolaszi tájékán 1162-ben milánói olasz vendégek telepedtek meg. Róluk kaphatta a nevét Nagyolaszi, Nagyolaszi-ról pedig a szerb-horvát *Fruška Gora*, valamint a bizánci görög *Φραγγοχώριον* (tkp. 'olasz vidék').

A BizForr. mint történeti forrásgyűjtemény elsősorban természetesen a szorosabb értelemben vett történetek és a művelődéstörténeti kutatók számára tartalmaz felbecsülhetetlen értékű adatokat. De — mint a fentebbi példák is mutatják — nagy haszonnal forgathatják a nyelvtörténészek is.

Moravcsik Gyula hatalmas munkásságának méltó záróköve a BizForr. A mester tanítványaira vár a munka folytatása, amely a 14.–15. századi bizánci forrásokra terjedne ki.

KISS LAJOS

Bárcei Géza: A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése

Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 196 l.

I. Az 1980-as évek első fele a magyar nyelvemlékkutatás terén örvendetes események egész sorát hozta. Mindenekelőtt: hazakerült (1982 májusában) az Ómagyar Mária-Síralom, s megkerült (1983 decemberében) a Königsbergi Töredék. Árpád-kori szövegeink körül így valóságos megmozdult a levegő; az, amire az elmúlt évtizedekben úgyszólván semmi mód nem volt: a fönti emlékek közvetlen tanulmányozása, részletes paleográfiai leírása, nyelvészeti, irodalomtörténeti, kodikológiai elemzése lehetővé válik, illetőleg részben vált máris. Ráadásul ezek az események olyan időszakban következtek be, amikor a nemzeti múlt emlékei (s köztük a nyelvemlékek) iránti érdeklődés széles körben megélné, s amikor a magyar könyvkiadás — éppen ezzel összefüggésben —